

Sophoclis Tragoediae. Tom. II. Trachiniae - Antigone - Philoctetes - Oedipus Coloneus. Edidit R. D. Dawe. BSB Teubner. Leipzig, xi+267. 1979.

Μετά τὸν πρῶτον τόμον τῆς νέας ἐκδόσεως τῶν Τραγωδιῶν τοῦ Σοφοκλέους (*Sophoclis Tragoediae. Tom. I. Ajax-Electra-Oedipus Rex.* 1975) ὁ R. D. Dawe, ἐταῖρος τοῦ Trinity College τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge, συνεχίζει τὴν μακρὰν καὶ ἐνδοξὸν παράδοσιν τῆς Ἀγγλικῆς φιλολογικῆς γραμματείας μὲ τὴν ἐκδοσιν τοῦ ὑπ' ὄψιν τόμου. Ὁ ἐκδότης εἶχεν ἤδη προπαρασκευάσει τὴν ἐκδοσιν διὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ τριτοῦμου ρηζικελεύθου ἔργου τοῦ *Studies on the Text of Sophocles*, τόμ. I, II, [1973] καὶ III [1978] (πβ. *Πλάτωνα*, τόμ. 26, 1974, σελ. 324—332), εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τρόπον ἐξαντλητικὸν ἠρεύνησε τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τοῦ ποιητοῦ καὶ ἐπεδίωξε δι' ὀξέος αἰσθητηρίου τὴν ἐπίλυσιν τῶν πολλαπλῶν προβλημάτων τοῦ ἀρχαίου κειμένου. Μὲ βάσιν λοιπὸν τὴν βαθεῖαν γνώσιν τοῦ Σοφοκλείου κειμένου ὁ ἐκδότης ἐπροχώρησεν εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ δευτέρου τούτου τόμου καὶ ἐπέτυχε νὰ ἀφήσῃ ζωηρὰν τὴν σφαγίδα τοῦ ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ ποιητικοῦ κειμένου (ἀξιοποιοῦνται περισσότερον παρὰ ποτὲ ἄλλοτε αἱ γραφαὶ δεκαεξὲς ἐν ὄλῳ χειρογράφων καὶ προτείνονται πολλαί, ἐξαιρετικῶς τολμηραὶ ἐνίοτε διορθώσεις), ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος (πληρεστέρου καὶ ἀκριβεστέρου παρ' ὅσον τῶν ἐκδόσεων Pearson καὶ Dain) καὶ ἐπὶ τῆς μετρικῆς ἀναλύσεως τῶν χορικῶν ἀσμάτων. Πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ ἐξαρθῇ ἡ εὐρεῖα ἐκμετάλλευσις ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τῶν πικυρικῶν εὐρημάτων (P. Oxy. 1805, P. Amst. Inv. 68, P. Oxy. 875, P. Mich. Inv. 6585a, P. Hermupolis Magna 17058, P. Mich. 3, 140 καὶ P. Vat. gr. 11), ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὸν I τόμον, ὅπου ἐπίσης—παρὰ τὰ περὶ τοῦ ἀντιθέτου ὑπὸ φίλου λογίου γραφέντα (πβ. *Πλάτωνα*, τόμ. 29, 1977, σελ. 278)—εἶχε γίνεαι εὐρεῖα χρῆσις τῶν παπύρων Pap. Oxy. 2093, 1615, 693, 2180, 22, 1369 καὶ Pap. Soc. Ital. 1192.

Παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις τὰς ὁποίας εἶναι δυνατόν νὰ διατηρῇ ὁ ἀναγνώστης ὡς πρὸς τὰς προτιμήσεις ἢ ἀπόψεις τοῦ ἐκδότου (πράγμα ἀναπόφευκτον προκειμένου περὶ τὸσον σημαντικοῦ ποιητικοῦ κειμένου μὲ μακροχρόνιον παράδοσιν) δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι διαθέτομεν μίαν ἐκδοσιν ἢ ὁποία θὰ ἀποτελῇ τὸν ἀναγκαῖον ὀδηγὸν παντὸς μελετητοῦ τοῦ Σοφοκλείου δράματος ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν εἰς τὸ μέλλον. Ἡ ἐκτύπωσις ἔχει γίνεαι μὲ τὴν γνωστὴν εἰς τὰς ἐκδόσεις Teubner ἄψογον φροντίδα.

Γ. Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, δ. Φιλ.

* *

Β. Γ. ΜΑΝΔΗΛΑΡΑ, Πάπυροι καὶ Παπυρολογία, Ἀθήνα 1980, σχ. 8ον μέγα σελ. 136, πίνακες 70.

Ἡ ἀνακάλυψις τῶν παπύρων ποὺ ἤρχισε πρὸ 200 ἐτῶν ἔφεραν ἐπανάστασιν εἰς τὰς γνώσεις καὶ τὰς ἐκτιμήσεις περὶ τῆς προσφορᾶς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν πολιτισμόν. Διὰ τῶν παπυρικῶν εἰδήσεων κατεφάνη ὅτι κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον ἐκαρποφόρησεν ἡ προσφορὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς κλασσικῆς περιόδου, διότι διὰ τοῦ Μουσείου τοῦ Πτολεμαίου ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῶν ἐπιστημῶν, τῆς ἱατρικῆς (Ἀνατομία καὶ Χειρουργικὴ Ὀφθαλμολογία, Φυσιολογία τῶν Μαθηματικῶν (Μηχανικὴ, Γεωμετρία, Ἀλγεβρα, Ἀστρονομία) τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Χημείας, τῶν

Καλῶν Τεχνῶν (Ἀρχιτεκτονική, Ζωγραφική), τῆς Φιλολογικῆς Ἐπιστήμης (μὲ τούτους μεγάλους φιλόλογους τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ἐθεμελίωσαν τὴν κριτικὴν, τὸν ὑπομνηματισμὸν τῶν συγγραμμάτων καὶ τὴν Γραμματικὴν), τῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης καὶ ἐν γένει αἱ βάσεις παντὸς εἴδους ἐπιστήμης.

Ἦτο τόσο ἐκπληκτικῶς μέγα τὸ πλῆθος τῶν διαφωτιστικῶν πληροφοριῶν περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτεύματος τῶν μετακλασικῶν χρόνων καὶ τόσο εὐρεῖα ἢ ἀποκάλυψις συγγραμμάτων τῶν κλασικῶν καὶ μεταγενεστέρων Ἑλλήνων συγγραφέων μὲ τὰ ὅποια διεξήγετο ἡ Παιδεία κατὰ τὰς περιόδους ἐκείνας, ὥστε τὰ βροχηδὸν συσταθέντα ἰνστιτούτα μελέτης τῶν παπύρων εἰς τὰς Δυτικὰς χώρας, μεγάλας καὶ μικρὰς καὶ αἱ ἔδραι τῆς Παπυρολογίας δὲν ἔχουν ἀξιοποιήσει ἀκόμη ὅλους τοὺς παπύρους, καίτοι ἡ γενομένη μέχρι σήμερον ἐπεξεργασία των μᾶς συνεπλήρωσεν αἰσθητῶς καὶ διώρθωσε τὰς γνώσεις μας εἰς εὐρὴν φάσμα τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλολογίας. Μαρτύρια τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἔχουν δοθῆ δι' ἐκλαϊκευτικῶν παραδόσεων εἰς πλείστας ξένας χώρας καὶ ἔχει προκαλέσει αἴσθησιν τὸ ὕφος τῶν γραπτῶν τοῦ λαοῦ καὶ αἱ συνθῆκαι τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ἠθικῶν σχέσεων.

Δυστυχῶς εἰς τὸν τόπον μας ἡ ἔκτασις τῆς Παπυρολογίας, ὡς νέας ἐπιστήμης, ἡ προσφορά της καὶ ἡ σημασία της εἰς ἐλαχίστους εἶναι γνωστὴ, εἰς τοὺς πολλοὺς δέ, ἐπιστήμονας καὶ μὴ, οἱ ὅροι πάπυρος καὶ Παπυρολογία ἀποτελοῦν ἔννοιαν συγκεχυμένην, ἄσαφῆ καὶ ἀόριστον.

Εἶναι λυπηρὸν ὅτι διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς, ἡ ὁποία ἐξυπηρετεῖ κυρίως τὴν γλῶσσάν μας καὶ τὴν πνευματικὴν προσφορὰν τῶν ἰδικῶν μας πατέρων, τὸ κράτος ἐφάνη ἀδιάφορον—σύμπτωμα καὶ τοῦτο ἐθνικῆς ἀφιλοτιμίας, περὶ ἧς ὠμίλει ὁ Γ. Χατζιδάκης.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὅποιον τὸ πρόσφατον ἔργον τοῦ Β. Μανδηλαρᾶ «Πάπυροι καὶ Παπυρολογία» ἔρχεται νὰ πέσῃ ὡς εὐεργετικὴ βροχὴ εἰς γῆν ἀπεξηραμένην.

Τὸ ἔργον, εἰς μέγα σχῆμα, ἄριστον χάρτην καὶ λαμπρὰν ἐκτύπωσιν ἔχε γραφῆ μὲ ἀρτίαν γνῶσιν καὶ σπανίαν ἐπιμέλειαν διὰ νὰ ἐνημερώσῃ ὄχι μόνον τοὺς φοιτητάς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιστήμονας—καὶ φυσικὰ πρῶτα τοὺς φιλόλογους—ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀπαιδέτους πολίτας—τί εἶναι ὁ πάπυρος καὶ πῶς χρησιμοποιοῦνθῆς ὡς γραφικὴ ὕλη εἰς τὴν χώραν τοῦ Νείλου (ἡ ὁποία μετὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον ὠμίλει ἐλληνικὰ ἐπὶ χίλια πλήρη ἔτη μέχρι τῆς Ἀραβικῆς κατακτήσεως καὶ πέραν) κατῴρθωσε νὰ διατηρηθῆ ὑπὸ τὸ Αἰγυπτιακὸν ξηρὸν ἔδαφος μέχρι σήμερον ἀκέραιος ἢ ἀκρωτηριασμένος διὰ νὰ μᾶς δώσῃ σωρείαν ἐγγράφων δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου καὶ πλῆθος ἀντιγράφων ἢ ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν κλασικῶν καὶ μετακλασικῶν συγγραφέων.

Εἰδικώτερον εἰς τὸ ἔργον γίνεται διαπραγμάτευσις ὑπὸ κεφάλαια : 1) Ἡ παπυρολογία ὡς ἐπιστήμη καὶ ἡ συμβολὴ τῶν παπύρων εἰς τὰς ἀρχαιογνωστικὰς σπουδὰς (ἀναφέρονται δώδεκα ἐπιστήμαι εἰδικώτερον). 2) Αἱ παπυρολογικαὶ σπουδαὶ εἰς διαφόρους χώρας (ἀναφέρονται δέκα τρεῖς χώραι εἰδικώτερον). 3) Οἱ συναφεῖς πρὸς τὴν Παπυρολογίαν ἀρχαιογνωστικοὶ κλάδοι. 4) Ἡ γραφικὴ ὕλη, πάπυρος καὶ περγαμνὴ. 5) Ἡ παλαιογραφία τῶν παπύρων, τὰ χειρόγραφα, τὰ εἶδη τῆς γραφῆς κατὰ ἱστορικὰς περιόδους. 6) Ἡ ἱστορία τῶν παπύρων, αἱ συλλογαὶ παπύρων καὶ ὀστράκων καὶ πλήρης κατάλογος αὐτῶν μὲ ἐνδείξεις τῆς χρονολογικῆς διατάξεως αὐτῶν. 7) Τὰ βοηθήματα διὰ τὰς παπυρολογικὰς σπουδὰς. 8) Τὰ διεθνή συνέδρια Παπυρολογίας καὶ τὰ Πρακτικὰ των (ποῦ εἶναι πολὺτιμα, διότι πολλάκις περιλαμβάνουν ἀνεκδοτὰ ἔργα). 9) Ἡ προσφορὰ τῆς Παπυρολογίας εἰς τὴν κλασικὴν φιλολογίαν λεπτομερῶς κατὰ εἶδη. 10) Οἱ μὴ φιλολογικὸι πάπυροι καὶ ἡ γλῶσσά των. 11) Ἡ γεωγραφία, ἱστορία καὶ θρησκεία τῆς Αἰγύπτου

κατά ιστορικούς περιόδους, τὸ ἡμερολόγιόν της καὶ τὸ νομισματικὸν σύστημα. Χρήσιμοι δύο καλοὶ χάρται, τῆς κοιλάδος τοῦ Νεῖλου καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ Φαγιούμ. Κάθε κεφάλαιον συνοδεύεται ἀπὸ πλουσίαν βιβλιογραφίαν διεθνή, ἀναγκαίαν διὰ τοὺς εἰδικώτερον ἀσχολουμένους.

Ἐπακολουθοῦν λεπτομερεῖς πίνακες 1) θεμάτων καὶ ὄρων 2) ἀρχαίων συγγραφέων 3) ἑλληνικῶν λέξεων 4) τῶν ἀναφερομένων παπύρων 5) ξένων λέξεων 6) κυρίων ὀνομάτων ἀρχαίων 7) γεωγραφικῶν ὀνομάτων καὶ 8) κυρίων ὀνομάτων νεωτέρων. Εἰς τὸ τέλος παρατίθενται 64 μεγάλαι σελίδες εἰδικοῦ χάρτου περιέχουσαι 70 εἰκόνας σχετικὰς μετὰ τοὺς παπύρους καὶ εἰδικώτερον μετὰ τὴν γραφὴν αὐτῶν, ἧς δείγματα ἀφθονα παρατίθενται τόσον τῶν φιλολογικῶν ὅσον καὶ τῶν ἰδιωτικῶν παπύρων, εἰλημμένων ἐκ διαφόρων ἐποχῶν ἀπὸ τοῦ 311 π.Χ. μέχρι τοῦ 600 μ.Χ.

Ἡ ἐπιστημοσύνη τοῦ ἔργου εἶναι καταφανής, ἡ δὲ ἀρτία ἐκθεσις τῆς ὕλης καὶ ἡ πληρότης ἢ βιβλιογραφικὴ μαρτυροῦν περὶ τῆς τελείας ἐνημερότητος καὶ ἱκανότητος τοῦ Μανδηλαρά, ὁ ὁποῖος οὕτω τιμᾷ τὴν θέσιν του ὡς ὑφηγητοῦ διδάσκοντος τὴν ἐπιστήμην τῆς Παπυρολογίας. Οἱ φοιτηταὶ του πρέπει νὰ εἶναι εὐτυχεῖς διὰ τὸν ἐγκρατῆ διδάσκαλον. Ὁ κρίνων λυπεῖται μόνον ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὑποκύπτων εἰς τὰ καυδιανὰ δίκρανα τῶν παραδόξων ὑπουργικῶν ἐντολῶν διὰ τὴν χρῆσιν γλώσσης παραμορφωμένης εἰς τὰ σχολεῖα δὲν ἀπέφυγε τὰς διαστροφὰς τῶν ἀρχαίων φιλολογικῶν ὄρων καὶ ὀνομάτων (εἰς τοὺς πίνακας λ.χ. Ἄμμων, ἀλλὰ Ἀπόλλωνας, Κλήμης ἀλλὰ καὶ Ἄρτεμη, Ἴσις καὶ Ἰσιδα, Μέμφις καὶ Μέμφη, Σάραπις καὶ Σάραπης). Τὸ θέμα ὅμως τοῦτο εἶναι γενικώτερον καὶ ἐμφανίζεται ὡς σύνδρομον τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, οἱ ὁποῖοι νομίζουσι ἑαυτοὺς ὑποχρεοῦσι νὰ ὑπακούσουσιν εἰς τὰς ὑπουργικὰς ἐγκυκλίους ἀσχέτως τοῦ προκύπτοντος ὕφους.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

* *

Θ. Ν. ΖΗΣΗ, Γεννάδιος Β' Σχολάριος, Βίος, συγγράμματα, διδασκαλία, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 30, ΠΙΜΠ Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 555.

Ἐχομεν ἐνώπιόν μας μίαν ὀγκώδη, λεπτομερῆ καὶ συστηματικὴν μελέτην, ὅπου ἀναλύεται ὁ βίος, ἡ δρᾶσις, ἡ διδασκαλία καὶ τὰ πολυπληθῆ συγγράμματα τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου. Ἐκ τῆς παρακολουθήσεως τῆς ἀναλύσεως προκύπτει ὅτι εἰς τὸν πρῶτον πατριάρχην τῶν ὑποδούλων προσγράφονται ἔργα χαλκευμένα καὶ νόθα δυσφημοῦντα τοῦτον καὶ φέροντα αὐτὸν ἀνακόλουθον, διότι ἐνῶ πρὸ τῆς συνθήκης τῆς Φλωρεντίας ἦτο δῆθεν συνήγορος τῆς ἐνώσεως τῶν Ἑκκλησιῶν, αἰφνιδίως πρὸ τῆς ὑπογραφῆς διαφωνήσας πρὸς τοὺς Ἐνωτικοὺς ἀπεχώρησεν ἐξ Ἰταλίας μετὰ τὸν Δημήτριον Παλαιολόγον καὶ ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ ἀθηνωτικοῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ συντελέσας οὕτω εἰς τὴν ματαιώσιν τῆς Ἐνώσεως, βοηθούσης καὶ τῆς ἀντιδράσεως τοῦ λαοῦ.

Ὁ συγγραφεὺς διὰ τῆς μελέτης ὄλων τῶν ὁμολογουμένως γνησίων παραδεδομένων ἔργων του δεικνύει ὅτι οὐδὲν στοιχεῖον ὑπάρχει δικαιολογοῦν τὴν εἰς αὐτὸν ἀπόδοσιν ἀντιθέτων πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ συγγράμματά του ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποδίδονται εἰς αὐτὸν μόνον ψευδανύμως ἢ παρεγγράπτως. Τοῦναντίον τὰ νόθα αὐτὰ ἔργα, περὶ ὧν καὶ πολλοὶ ξένοι ἐρευνῆται εἶχον ἐκφράσει ἀμφιβολίας γνησιότητος, ἀποδεικνύονται ὡς χαλκεύματα τοῦ κύκλου τῶν λατινίζοντων περὶ τὸν Βησσαρίωνα. Ἀτυχῶς οἱ ἐκδόται τῶν Ἀπάντων του ἐξέδωσαν ὡς γνήσια τὰ ὑπὸ τοῦ λατινόφρονος Πλουσιαδηνοῦ χαλκευθέντα ἔργα χωρὶς τὸν ἐπιβαλλόμενον ἔλεγχον